

Шевченко Анатолій Євгенович,
доктор юридичних наук, професор,
начальник кафедри теорії та історії
держави і права Донецького юридичного
інституту МВС України

Ситник Олександр Миколайович,
доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії
держави і права Донецького юридичного
інституту МВС України

УДК 34:316.75(477)

Правова (конституційна) ідеологія як важлива складова державно-правового розвитку України (стаття 2)

Процес еволюції правової ідеології ґрунтується на низці таких чинників, як: верховенство права, пріоритет прав і свобод громадян, принцип розподілу влади, належний рівень правової культури, соціальний компроміс, політичний плюралізм і морально-етичний потенціал суспільства тощо. При цьому сучасна правова ідеологія базується на системі теорій, ідей і принципів: теорії соціальної правової держави, принципу поділу влади, теорії народного суверенітету, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, принципу верховенства права, переваги загальноновизнаних норм міжнародного права над нормами національного права тощо.

За умови плюралізму ідеологій, що гарантується ст. 15 Конституції України [1, с. 5], правова ідеологія має виражатися як моністична в її змістовному та функціональному підпорядкуванні торжеству норми права, зорієнтованості на мету та завдання процесу соціальних змін, засобів їхнього правового забезпечення тощо. Однак, несформованість вітчизняної правової ідеології регіоналізує вітчизняний правовий простір, породжує слабкість правової системи, поділяє єдину правову культуру на «східну» та «західну», призводить до втрати чітких політичних і духовних орієнтирів і, як наслідок, до перманентної політичної нестабільності, протистояння [2, с. 20]. Тому для уникнення цих та інших негативних явищ у суспільстві та державі доцільно формувати комплексну політико-правову ідеологічну доктрину.

Правова ідеологія також трактується як система ідей, теорій, понять, норм, поглядів, заснованих на певних наукових і політичних знаннях й уявленнях. Джерелом виникнення право-

вих ідей є політико-правова, соціально-економічна дійсність, практична діяльність людей, у процесі якої правові ідеї та пов'язані з ними соціально-політичні вимоги розвиваються й трансформуються, концентруючи в собі результати юридичної практики. Провідна функція правової ідеології полягає в здійсненні впливу на формування й еволюцію правової, політичної та моральної свідомості, світогляду та загальної культури індивідів, на зміцнення в суспільстві правових знань, піднесення престижу та авторитету держави, права та законодавства. У практично-прикладному аспекті правова ідеологія сприяє формуванню уявлень, пропозицій, принципів і рекомендацій щодо вдосконалення правових відносин, норм й інститутів [3, с. 659]. Також під поняттям правової ідеології слід розуміти теоретико-філософське, а також буденно-побутове осмислення права як цілісного інструменту регулювання найважливіших сфер суспільних відносин.

На думку Т. Андрусяка, правова ідеологія може бути окреслена як відображення в суспільній свідомості такого важливого й складного компонента соціального життя, яким є право, і є, перш за все, такою теоретичною свідомістю, яка розглядає право як першооснову життя суспільства, осмислює соціальну реальність крізь призму правових уявлень. Тобто, правова ідеологія виступає синонімом юридичного світогляду. Невід'ємною складовою правової ідеології є також правовий порядок, «право в дії», правова свідомість суспільства тощо [4, с. 125, 1246]. Як особлива складова правової свідомості, правова ідеологія поєднує правові принципи та погляди, праг-

нення й вимоги суспільства та його різноманітних соціальних груп і прошарків.

Правова ідеологія формується в результаті науково-теоретичного відображення правової дійсності, на основі узагальнення та розвитку найбільш відомих і значущих державно-правових теорій минулого та сучасності, вивчення основних закономірностей становлення, розвитку й функціонування держави та права. Для правової ідеології характерне цілеспрямоване наукове, в тому числі філософське, осмислення права не на рівні його окремих проявів, а як цілісного явища, яке має свою власну цінність. Прикладом правової ідеології є вчення природно-правової, позитивістської, класової та інших теорій права. Частиною цієї ідеології становлять сучасні наукові погляди на право.

Згідно з твердженням О. Костенка, нині спостерігається криза правової ідеології в Україні через ураження її позитивізмом. Позитивізм породжено невірним вирішенням «основного питання юриспруденції», що формулюється наступним чином: що є першоджерелом права – «літера» закону чи його «дух». В «ідеологічній боротьбі» на ниві юриспруденції щодо вирішення цього питання сьогодні в Україні, певним чином, перемагає позитивістська правова ідеологія, згідно з якою «літера» визнається першоджерелом права. Виходячи з цього, «літера» закону відривається від його «духу» й відтак перетворюється на інструмент для зловживань. За допомогою «літери» закону, відлученої від його «духу», позитивістськи тлумачачи текст закону, можна маніпулювати ним, як заманеться й обґрунтовувати що завгодно, навіть те, наприклад, що чорне є білим. І все це матиме видимість формальної законності [5, с. 16, 17].

Для реалізації прийнятих норм права створюється спеціальний механізм, а також визначаються державно-правові інститути щодо запровадження норм права в практичну діяльність. Але навіть у тих випадках, коли з якихось причин державні інститути не можуть творити «право», воно не втрачає свою цінність і продовжує діяти. У цьому випадку дію права забезпечує його ідея, дух С. С. Сливка зауважив, що, існує істотна різниця між духом права та «літерою» закону. Так, літера закону відображає обов'язковий припис поведінки особи, незважаючи на її внутрішню реакцію, а дух закону спрямований на відображення ідей законодавця. Тобто, дух закону є значно складнішим від літери закону, хоча вони одне одного доповнюють. У цілому дух закону виражає історично зумовлену мету літери закону. Всупереч духові права часто виступають відомчі нормативні акти, що спрямовані на суб'єктивне тлумачення закону. У даному випадку дотримуються «літери» закону, а «дух» права змінюють або взагалі ігнорують [6, с. 53, 54]. С. С. Сливка вважає, що дух людини міститься в її думках, словах, які скеровують її на певні вчинки. У будь-яких випадках спочатку проявляє

себе дух, а потім – дія. Також у кожній дії можна більш-менш визначити дух, який часто втілюється у мотивах, меті тощо [7, с. 47]. Отже, людський дух є одним з головних чинників формування суспільної думки та діяльності, а зокрема – ідеології.

Аналіз діалектики загальнолюдського, національного та класового свідчить, що в осягненні сутності ідеології важлива роль не тільки класових, групових інтересів, а й національних. Особливе значення має інтегративний зміст ідеології, який постає у вигляді обґрунтування того загального й особливого, що характеризує націю та державу [8, с. 72].

Правова ідеологія як сукупність ідей, поглядів, уявлень і принципів, що в концентрованому вигляді відображають й оцінюють правову дійсність, представляє собою важливий чинник формування правової держави та громадянського суспільства.

Значний вплив на становлення різноманітних інституцій громадянського суспільства має Конституція України, зокрема через закріплення найважливіших політико-правових конституційних принципів, згідно з якими повинні діяти не тільки держава, а й інститути громадянського суспільства (права людини, політична та ідеологічна багатоманітність, законність тощо) [9, с. 29]. Одночасно, в умовах деградації суспільної моралі, нівелювання елементарних норм етики в сучасному суспільстві все більш актуальним стає завдання підвищення ролі ціннісних духовних орієнтирів.

Українській конституційній традиції притаманні свої особливості. Так, протягом понад 300 років в Україні формувалася власна конституційна ідеологія й конституційна доктрина, для яких був притаманний особливий дух. А визначальним фактором цього процесу стали «Пакти й конституції прав і вольностей Війська Запорізького» [10, с. 173]. Окрім історично розвинених політико-правових принципів демократичного республіканізму, в Україні завжди була значною традиція духовного розвитку. При цьому слід враховувати, що ідеологія зазвичай виступає в якості духовної сутності держави.

Конституційну ідеологію в контексті конституціоналізму прийнято розглядати як систему поглядів, що виражають цінності, принципи, процеси формування й функціонування конституціоналізму, його роль і значення в житті держави та суспільства. При цьому, на думку А. Р. Крусян, конституційна ідеологія тісно пов'язана з духовністю як усього суспільства, так й окремих його членів. А конституційно-правова духовність виступає у вигляді ментально-аксіологічного компонента конституційної правосвідомості. При цьому, конституційно-правова духовність спрямована на утвердження віри у право й, зокрема, в конституційне право [11, с. 211]. Відтак, конституційна ідеологія досить тісно пов'язана з поняттям «конституційної доктрини», яка в загаль-

них рисах проявляється як система наукових уявлень, ідей, поглядів і положень, що визначають нову ідеологію, сутність («дух»), а назагалі – нову «філософію» конституційного права як основи нормативного регулювання суспільних відносин [12, с. 268]. Слід припустити, що лише ґрунтовно розроблений в Україні комплекс правової, державної та національної ідеології може формувати такий концепт конституційної ідеології, який відповідав би принципам демократичної, соціальної та правової держави, що, між іншим, й стверджується в ст. 1 Конституції України.

В.М. Кампо звернув увагу на те, що в деяких посткомуністичних та постколоніальних країнах виявляється незначний інтерес до проблем конституційної юстиції, що, на його думку, не є випадковим. По-перше, в цих країнах конституційна ідеологія захисту прав людини, як правило, не є домінуючою в державному та суспільному житті. Вона поступається за своїм впливом ідеології правової охорони конституційного (державного) ладу, яка в цих країнах нерідко служить правлячим політичним режимам засобом боротьби з «інакодумством» [13]. Натомість у кожній сучасній демократичній державі конституціоналізм може набувати певних особливостей. При цьому, звісно, незаперечним буде те, що основу національних систем конституціоналізму складають загальновізані в демократичному світі конституційно-правові ідеї та доктрини (так звана конституційна ідеологія). Коли ж йдеться про конституціоналізм як національне явище, то, на думку П. Стецюка, слід говорити про єдність національної конституційної теорії, конституційного законодавства та практики його застосування [14]. Отже, конституційна ідеологія є ще однією важливою складовою правової ідеології.

Необхідно наголосити, що правова ідеологія виступає одним з різновидів суспільної ідеології. Вона пов'язана з іншими формами ідеології, але при цьому має свою специфіку, що відображається через її предмет, а також способи впливу на правову свідомість. Правова ідеологія являє собою цілісне відображення правової дійсності, що дозволяє не лише реконструювати теоретичними засобами наявні в суспільстві правовідносини але й запропонувати необхідні для розвитку держави та суспільства правові цінності, правові цілі, а також ймовірні моделі правового регулювання тих чи інших суспільних відносин [15, с. 7].

У цілому правова ідеологія та процес правового регулювання тісно взаємопов'язані. З одного боку, правова ідеологія закладає основу для правового регулювання у вигляді певної теорії чи моделі, що дозволяє визначити пріоритетні методи правового регулювання, зафіксувати його завдання, зафіксувати правові цінності та ідеали, що лежать в основі розвитку суспільних відносин. У цьому контексті можна погодитися з тезою, що правова ідеологія виступає своєрідним теоретичним проектом для процесів правового регулювання. При цьому, правова ідеологія виявляє певні

регулятивні властивості й може впливати на розвиток як правосвідомості громадян, так і на конкретні суспільні відносини [16, с. 15]. Вплив правової ідеології на процеси правового регулювання прослідковується не лише на загально правовому рівні, коли цілеспрямований характер розвитку правових відносин і їх нормативного регулювання вимагає відповідної правової ідеології, а й на рівні конкретних державно-правових реформ, які в процесі своєї реалізації передбачають фундаментальні ідеологічні зміни на рівні правосвідомості громадян у частині їхнього сприйняття права, його основних завдань, функцій, цінностей і державної влади.

Слід підсумувати, що цінність ідеології полягає в тому, що вона є вагомим фактором формування суспільства та виховання людей. Досвід цивілізованих країн свідчить, що держава не може існувати без власної ідеології. Адже потреба в ідеології закладена самою закономірністю функціонування суспільства та необхідністю пошуку загальнонаціональних духовних орієнтирів, спроможних консолідувати суспільство. Еволюція ідеології відбувається в тісному взаємозв'язку з іншими суспільно-політичними факторами. Однак, суттєвою особливістю ідеології є її здатність виконувати функцію визначального спрямовуючого та консолідуючого чинника в суспільстві та державі. У процесі розвитку правової ідеології надзвичайно важливу роль відіграють не лише правові чинники, а й моральні. Останні, значною мірою, доповнюють і вдосконалюють ті аспекти, які не можуть повною мірою бути розвинені правом чи законодавством.

Увесь політико-правовий досвід української історії переконливо підтверджує одну з головних ідеологічних настанов: без цілісної, самодостатньої та цілеспрямованої ідеології державотворення, побудованої на духовних і національних пріоритетах, наша країна приречена бути додатком політики інших держав. Лиш усвідомлення власних національних пріоритетів і втілення їх у життя може забезпечити нашій державі гідне й повноцінне існування в світовому співтоваристві.

Ідеологія має бути не лише ідеологією доктрин чи певних завдань (хоч і такою вона, безумовно, повинна бути). Вона має охоплювати увесь світоглядний комплекс нації, плекаючи та розвиваючи його. Цілком очевидно, що саме завдяки формуванню на основі ефективного комплексу правової, державної та національної ідеології – конституційної ідеології можливим буде становлення в Україні громадянського суспільства та правової держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV. – Харків: Весна, 2007. – 48 с.
2. Недюха М. Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології // Віче – 2009. – № 21. – С. 27 – 30.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол. та ін.)]. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 5: П – С. – 2003. – 736 с.
4. Андрусак Т. Правова ідеологія: поняття та суть / Т. Андрусак // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (13-14 лютого 2003 р.). – Львів, 2003. – С. 125 – 126.
5. Костенко О. Юридичний позитивізм – ідеологічна основа для зловживань кримінальним законодавством / О. Костенко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (13-14 лютого 2003 р.). – Львів, 2003. – С. 16 – 17.
6. Сливка С.С. Юридична деонтологія: підручник ; [вид. 3-тє, перероб. і доп.]. – К.: Атіка, 2006. – 296 с.
7. Сливка С.С. Природа та надприродне право: у 3-х частинах. – Ч. 1: Природне право: історико-філософський погляд / С.С. Сливка. – К.: Атіка, 2005. – 224 с.
8. Соціальний розвиток: навч. посібн. / Гавриленко І.М., Мельник П.В., Недюха М.П. – К.: Академія ДПС України, 2001. – 484 с.
9. Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. – Харків : Право, 2008 – Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / за заг. ред. Ю. П. Битяка. – 576 с.
10. Шевченко А.Є. Конституційний проєкт 1710 р. як один із витоків конституційної ідеології України / А.Є. Шевченко, О.М. Ситник //

Конституція України: зміни чи нова редакція: матеріали круглого столу, присвяченого 15-й річниці прийняття Конституції України: спец. вип., 24 червня 2011 р. / ред. кол.: В.В. Коваленко (голова ред.) [та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – С. 172 – 184.

11. Крусян А.Р. Науково-практична парадигма сучасного українського конституціоналізму / А. Р. Крусян // Держава і право: збірн. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 42. – К.: Ін-т держави ім. В.М.Корецького НАН України, 2008. – С. 208 – 214.

12. Сушинський О.І. Конституційні доктрини: відповідальність в системі засад / О.І. Сушинський // 300 років Конституції Гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: Льв ДУВС, 2010. – С. 268 – 272.

13. Кампо В.М. Конституційна юстиція в Україні: проблеми і перспектива / В.М. Кампо // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://bo0k.net/index.php?p=chapter&bid=1505&chapter=1>

14. Стецюк П. Конституційний Суд України як суб'єкт формування сучасного українського конституціоналізму / П. Стецюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=1186>

15. Толстенко В.Л. Правова ідеологія у розвитку сучасної Української держави та суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 – «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. Л. Толстенко. – К., 2012. – 19 с.

16. Толстенко В.Л. Проблеми впливу правової ідеології на правове регулювання і розвиток правової системи / В.Л. Толстенко // Держава і право: збірн. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 42. – К.: Ін-т держави ім. В.М.Корецького НАН України, 2008. – С. 11 – 19.

Шевченко А.Є., Ситник О.М. Правова (конституційна) ідеологія як важлива складова державно-правового розвитку України (стаття 2)

У статті досліджується правова (конституційна) ідеологія як важлива складова суспільної свідомості, яка являє собою самобутнє й різностороннє явище;

з'ясовується взаємозв'язок правової ідеології та процесу правового регулювання.

Ключові слова: правова ідеологія, державно-правовий розвиток, ідея.

Шевченко А.Е., Ситник А.Н. Правовая (конституционная) идеология как важная составляющая государственно-правового развития Украины (статья 2)

В статье исследуется правовая (конституционная) идеология как важная составляющая общественного сознания, представляющая собой самобытное и разностороннее явление; выясняется взаимосвязь правовой идеологии и процесса правового регулирования.

Ключевые слова: правовая идеология, государственно-правовое развитие, идея.

Shevchenko A.E., Sytnik A.M. Legal (constitutional) ideology as an important component of state-legal development in Ukraine (article 2)

The article examines the legal (constitutional) ideology as an important component of social consciousness, which is the original and versatile phenomenon. We explain the relationship of legal ideology and the process of regulation.

Keywords: legal ideology, state-legal development idea.